

”Gudstjeneste for alle”¹

Om 2011-liturgien i Den norske kirke: Del III. Gudstjenestens struktur og språk foruten Ordets liturgi

Ole Fredrik Kullerud

Med dette er vi kommet til den tredje og avsluttende delen i studien av den nye liturgien i Den norske kirke (Dnk) som er innfaset fra og med slutten av år 2011 og som jeg omtaler som *Liturgi 2011*. De to foregående delene av artikkelserien, publisert i tidsskriftet *Lære og liv* i annet halvår av 2012, behandlet ordningen for henholdsvis dåp og nattverd.² Tema for det følgende er Ordets liturgi, gudstjenestens avslutning, noen hovedperspektiver på gudstjenesten og liturgiens språk. Avslutningsvis vil jeg forsøke å skissere noen punkter til lærdom av liturgireformen på de områdene som er tema for denne delartikkelen. Jeg har tidligere behandlet forslaget fra 2008 til ny liturgi i Dnk (heretter: *Forslag 2008*) i to artikler i *Lære og liv* og i en artikkel i *Troens Ord*.³ I det følgende refererer jeg på et par unntak nær ikke til dette høringsmaterialet, men henviser i stedet til de nevnte artiklene.

Jeg har når det gjelder Liturgi 2011 hatt tilgang til publikasjonene *Gudstjeneste for Den norske kirke* som inneholder selve det liturgiske materialet og *Sammen for Guds ansikt: Planlegging av det lokale gudstjenesteliv* som både er en presentasjon av liturgireformen og en manual for det lokale planarbeidet. Mye av stoffet har karakter av råd og forslag og vel derfor ingen formell status.⁴ Men her kommer også en prinsipiell gudstjenestetenkning til

¹ *Sammen for Guds ansikt: Planlegging av det lokale gudstjenesteliv* (2011), Stavanger: Eide Forlag: 13; jfr. *Gudstjeneste for Den norske kirke* (2011), Stavanger: Eide Forlag: 7.9.

² Se Ole Fredrik Kullerud (2012a), ”... tar Gud oss imot i dåpen”, *Lære og liv* 39/3: 10-27 og Ole Fredrik Kullerud (2012b), ”... én verden og én menneskehet”: Om 2011-liturgien i Den norske kirke. Del II Nattverdens struktur og motiver med fokus på nattverdbønnen i lys av internasjonal, særlig nordisk liturgiutvikling, *ibid* 39/4: 8-31.

³ Ole Fredrik Kullerud (2009a), ”Et godt sted å være for alle”: Forslaget til liturgisk reform i Dnk (2011-liturgien), *Lære og liv* 35/1: 28-36; Ole Fredrik Kullerud (2009b), ”... et håpets tegn for våre liv”: Asakramental nattverdforståelse i forslaget til nattverdliturgi for Den norske kirke fra 2011, *Lære og liv* 35: 48-53; Ole Fredrik Kullerud (2008), *Dramaturgi og teologi: Endringsprosesser fra 1920- til 2010-liturgien i Den norske kirke, Troens Ord* nr. 1: 16-21.

⁴ Se for eksempel *Sammen for Guds ansikt*: 47-49.

uttrykk.⁵ Generalrubrikkene, i Dnk nå kalt ”Alminnelige bestemmelser”, er gjengitt i begge bøker.⁶

Sammen med det liturgiske materialet presenterer forlaget presten *Harald Kaasa Hammers håndbok til tekstboken* som jeg også har hatt anledning til å gå igjennom.⁷ Denne er tenkt som en hjelp i prekenforberedelsen og salme- og gudstjenesteplanleggingen. Boken er bygd opp med oppslag for hver søn- og helligdag i kirkeåret. Forfatteren angir ”tonen” i hver tekstrekke og skaper dermed en forståelse for hva som globalt skiller disse fra hverandre. Overveielserne ”foran gudstjenesten og prekenen” er personlig preget; Kaasa Hammer er heller ikke uten kritiske synspunkter på enkelte salmer. Krysshenvisningene til andre dager i kirkeåret med tekster som overlapper er nyttige. Det samme gjelder registre over tekstboken, bygd opp over henholdsvis bibel- og kirkeårsrekkefølge. I slutten av boken finnes også en oversikt over hva som er endret fra forrige tekstbok og en redegjørelse for arbeidet med tekstboken 2011.

Den liturgiske reformprosessen ble igangsatt i 2003, og et høringsmateriale forelå altså i 2008.⁸ Andreas Aarflot som har offentliggjort synspunkter på prosessen frem til høringsmaterialet, betegner denne som hurtig gjennomført.⁹ 77-liturgien var på sin side foregått av et lengre utviklingsarbeid: Mot sju år i den nye liturgireformen (2003-12) tok det 12 år fra liturgikommisjonen ble nedsatt i 1965 til liturgien ble innført i 1977. På den andre siden har det, må man innvende, under det lettere liturgiske regime, særlig i 77-liturgiens siste år, vært eksperimentert mye med liturgier. Det har også fra slutten av 1980-tallet foreligget en del valgmuligheter. Derfor var noe av prøvingsarbeidet allerede i gjenge.

I Hovedgudstjenestens hovedstruktur: Ordets liturgi og gudstjenestens slutt

Vi skal i denne første delen av artikkelen kort kommentere gudstjenestens innledning, kollektbønnene, forbønnen og takkofferet i tillegg til gudstjenestens avslutning.

⁵ Gudstjeneste for Den norske kirke; Sammen for Guds ansikt.

⁶ Vedtatt av Kirkemøtet 10 april 2011 (Kgl. res. 13 okt 2006; Gr.l. § 16), Sammen for Guds ansikt: 50-62; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.1-5.15.

⁷ Harald Kaasa Hammer (2011), *La tekstene tale: En håndbok til Tekstbok for Dnk 2011*, Stavanger: Eide Forlag.

⁸ Andreas Aarflot (2010), *Her er Guds hus og himmelens port: På vi til nye gudstjenestereformer*, Oslo: Eget forlag. Aarflot presenterer også et forslag til ny høymesseliturgi, *ibid*: 84-109 (vedlegg I).

⁹ *Ibid*: 37f.

Gudstjenestens innledning

I 1920-liturgien bestod gudstjenestens innledning av salme, syndsbekjennelse, kyrie, gloria og først deretter salutatio som er en konsis hilsen til menigheten ("Herren være med eder") og svar fra denne ("og med din ånd").¹⁰ I 77-liturgien var salutatio strøket og erstattet med en nådehilsen ("Nåde være med dere og fred fra Gud vår Far og Herren Jesus Kristus", jfr. f.eks. 2Tess 1,2), plassert mellom første salme og syndsbekjennelsen, eventuelt med In nomine patris ("I Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn"). Denne kunne følges av en intimasjon (fritt valgte ord av liturgen til innledning).¹¹

Liturgi 2011 anbefaler *informasjon* om dagens gudstjeneste mellom kimingen før gudstjenesten og de avsluttende tre klokkeslagene.¹² Dette avsluttes med "La oss være stille for Gud" før inngangssalmen synges.¹³ Inngangssord følger i en av fire varianter, mot dagens to, fulgt av en såkalt "samlingsbønn".¹⁴ Syndsbekjennelsen er også foreslått tatt ut her og henlagt til forbønnsdelen i og med at folk, sies det, er tynget av synd og skam som det ikke er noe poeng å fokusere på ved begynnelsen av gudstjenesten, og en gjennomtenkt syndsbekjennelse er mer naturlig etter at menigheten har hørt evangeliet. Et annet nytt moment er at *dåp* i søndagsgudstjenesten "normalt" skal skje etter gloria.¹⁵ I enkelte menigheter har dette allerede vært praksis.¹⁶

Den norske gudstjenesten har til og med 77-liturgien hatt en direkte og teosentrisk inngang i betydningen å gå rett på gudstjenestens primærfokus, menneskets møte med det hellige. Tanken i Liturgi 2011 er snarere å skape en myk start på gudstjenesten, og det er tydeligvis familiegudstjenesten som generelt er mønsterdannende for reformen av messen på søndag.¹⁷

¹⁰ *Alterbok for Den norske kirke* (1966), 5. opplag, Oslo: Andaktsbokselskapet: 4.

¹¹ *Gudstjenestebok for Den norske kirke* (1992), Del I: Gudstjenester, Oslo: Verbum: 26.

¹² En diskusjon om innledningsdelen og kriterier for denne finner man i *Gudstjeneste for Den norske kirke* 8.11-8.13.

¹³ *Ibid*: 2.5.

¹⁴ *Ibid* 2.6.

¹⁵ Alm. best. B I 27, Sammen for Guds ansikt: 53; *Gudstjeneste for Den norske kirke*: 2.8.

¹⁶ *Gudstjeneste for Den norske kirke*: 8.11f. Dette gjelder for eksempel Øygarden prestegjeld i Bjørgvin bispedømme, <http://www.stellamaris.no/DSLuodes12.pdf> [14.07.14].

¹⁷ Jfr. fotnote 38.

Kollektbønnene

Kollektbønnen (nå kalt ”dagens bønn”) er gjort valgfri i Liturgi 2011.¹⁸ Noen begrunnelse for dette gis ikke, som også Aarflot har påpekt med hensyn til Forslag 2008.¹⁹ Det er heller ikke i materialet angitt kollektbønner; slike har imidlertid blitt vedtatt i 2014 og lagt ut på Dnks hjemmeside.²⁰ Jeg analyserer ikke disse i denne artikkelen.

At kollektbønnene et stykke på vei fases ut av gudstjenestelivet i Dnk, bunner nok til dels i at man hittil ikke har evnet å fornye deres form. 1920-liturgiens kollektbønner (i tradisjonen fra Veit Dietrich) var lange og innholdsmettede. Dette gjelder også i noen grad kollektbønnene i 77-liturgien.

Samlingsbønnene er på sin side jevnt over svært generelle. Den første har for eksempel uttrykksmåten: ”gjør oss åpne for det du vil gi oss.”²¹ I den sjette heter det: ”Trofaste Gud, du gir oss nytt liv i den hellige dåp.”²² Ved at et fåtall samlingsbønner i mange menigheter tar plassen til kollektbønnene, blir liturgien mindre kirkeårssensitiv.

Forbønnen og takkofferet

Det er flere alternativer for forbønn, noen i form av litanier.²³ Forbønnen for det ufødte liv er videreført i flere av de formulerte forbønnene, men ikke i alle.²⁴ Det er for øvrig en tilbøyelighet til å be om følelser fremfor åndelige realiteter; dette er nytt i forhold til den liturgiske tradisjon hittil. Ved et tilfelle ber man om at konfirmantene må ”kjenne seg omsluttet av din kjærlighet”.²⁵

I en av de formulerte forbønnene bes ”om kraft til å tjene og til en gang å nå det evige liv”, og det er en tendens i bønnene i Liturgi 2011 til å forstå frelsen i et ”hjelp oss”-perspektiv. Både tjenesten og nåden fremstilles dermed i kraft- mer enn i nådekategorier.

¹⁸ Alm. Best., C 64, Sammen for Guds ansikt: 58; Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.9.

¹⁹ Aarflot 2010: 40f, jfr. også ibid: 58.

²⁰ <http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=241726> [29.01.14].

²¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.29.

²² Ibid: 2.30.

²³ Del III, ibid: 2.54-2.60.

²⁴ Bønnen er videreført i forbønn 2 (”Hjelp oss til å verne om menneskets verd fra livets begynnelse til livets slutt”), ibid: 2.57 og 3 (”Vi ber for det forsvarsløse liv. ... Hold din vernende hånd over livet i mors liv”), ibid: 2.58, derimot ikke i forbønn 1 som har litanipreg, ibid: 2.54f eller i 4, ibid: 2.59f.

²⁵ Ibid 2.58. Kritikk av ”det nye bønnespråket” som stundom sikter på gode følelser og ikke fanger opp situasjonen under korset er gjort gjeldende av Merete Thomassen (2013), *Når dere ber: Om liturgisk språk og utforming av bønner til gudstjenesten*, Oslo: Verbum: 19; 23 (”emosjonsspråk”); 25ff; 121-131.

Sammenlign også uttrykket i forbønn 1 som har litaniform og blant annet ber ”om ditt nærvær i all nød, om kraft til å tjene og til en gang å nå det evige liv”.²⁶

For øvrig er tanken i liturgireformen at forbønnen skal utformes lokalt, et på mange måter prisverdig anliggende, men, som lokal tilpasning overhodet, ressurskrevende.²⁷

Det er, som pekt på i forrige delartikkel, en dublett i bønnen for menighetens takkoffer og den foreslåtte offertoriebønne (bønne for nattverdelementene): ”... din er jorden og det som fyller den. ... Av ditt eget gir vi deg tilbake. ... Ta imot oss og våre gaver i Jesu navn. Amen.”²⁸

Gudstjenestens avslutning

Sendelsen er i Liturgi 2011 tradisjonell med salme, benedicamus (”la oss prise Herren”) eller salutatio før den aronittiske velsignelsen etterfulgt av tre ganger tre bønneslag. Det er fire utsendelsesformler å velge mellom. Disse er mindre variasjoner over ”Gå i fred”. Reformen foreslår også utsendelsesord ut fra nytestamentlige tekster (2Tim 1,7; Fil 4,7; Joh 15,16) som alternativ til de nevnte.²⁹

II Overgripende perspektiver

Sammen for Guds ansikt presenterer elementer til en gudstjenesteteologi. Felles tilbedelse av Gud synes å være liturgireformens samlende tanke, slik det blant annet kommer til uttrykk i det sentrale begrepet: ”sammen for Guds ansikt”.³⁰

Ikke minst kapittel 6 *Gudstjenesten: hellig handling, hellig tid, hellig rom* er en kilde til reformens prinsipielle tenkning.³¹ Det sies blant annet at gudstjenesten bringer mennesket i kontakt med ”Guds evige nå, og ikke [er underlagt] de begrensninger som tid og sted ellers

²⁶ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.55.

²⁷ Ibid: 2.14.

²⁸ Ibid: 2.16.

²⁹ Ibid: 2.84; 79f.

³⁰ Sammen for Guds ansikt: 8.

³¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 6.1-6.23.

setter for vårt liv”.³² En tidsteologi tas i bruk, og særlig nattverden forstås under aspektet opphevelse av tiden.³³

Denne tenkningen kan langt på vei ses som inspirert av den reformerte teologen Jürgen Moltmanns eskatologi som ble utformet på 1960-tallet. Moltmann avstreifer det spesifikt eskatologiske i troen ved å allmenngjøre det, idet kristendommen som sådan sies å være eskatologisk og Jesus Kristus tenkes å komme til menneskene fra fremtiden, en teologi Leiv Aalen på 1970-tallet omtalte kritisk.³⁴ Slik Moltmann innholdsbestemte dette, ble det evige håpet tonet ned og erstattet av tanken om forbedring av denne verden, slik Aalen uttrykte det: av ”den sosialistiske fremtidsforventning”.³⁵ ”*Fra framtiden* kommer den korsfestede og oppstandne inn i våre liv med Gudsrikets krefter”, leser man i Liturgi 2011.³⁶ Her er med andre ord sporene av Moltmanns teologi tydelige.

Dempet i forhold til Forslag 2008 er tanken om at gudstjenesten etablerer en kollektiv enhet som ikke finnes forut. Imidlertid taler også Liturgi 2011 om ”et gudstjenestefeirende vi” uten at dette gjøres teologisk rede for.³⁷ Utsagn i høringsmaterialet (Forslag 2008) om at de mange ”jeg” ved gudstjenestens begynnelse går opp i det store ”vi”, er nedtonet. Man søker ”balansen mellom tradisjon og fornyelse” og mener på den måten også å skape den ”*trygghet for alle*” i gudstjenesten som er et mål for liturgien å bidra til.³⁸ ”Gudstjeneste for alle” er en ledetråd; dette utmyntes blant annet i ”universell utforming”, men også i tanken om ”at alle dømte tilhører kirkens fellesskap, uavhengig av livsfase og livssituasjon, alder og funksjonsevne”.³⁹ Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven er innarbeidet i liturgien.⁴⁰

En hovedtanke i Liturgi 2011 er også at all liturgisk tjeneste er ”representativ” og dermed skjer på vegne av fellesskapet. ”Ved å bekjenne sammen bærer vi på en måte troen for

³² Ibid: 6.3.

³³ Ibid: 6.3; 8.48.

³⁴ Jürgen Moltmann (1966), *Theologie der Hoffnung: Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*, 3. utg. München: Chr. Kaiser (Beiträge zur evangelischen Theologie, Bd. 38). 1. utg. er fra 1964. Se også for eksempel Viggo Jukkes, Lars Lindberg og Lars Thunberg (1978), *Moltmann och hoppets teologi*, Stockholm: Gummessons; Leiv Aalen (1967), *Supplement til Dogmatisk grunnriss (stensilutgave til bruk ved forelesninger)*, Oslo: Menighetsfakultetet: Suppl.ark 1969 I, 13-15.

³⁵ Aalen 1967: Suppl.ark L.Aa 1969 I,81. Ifølge Gaute Gunleiksrud hadde Moltmanns ”omfangs- og innholdsutvidelse av eskatologibegrepet gitt det en stor berøringsflate med det futurologiske fremtidsbegrep”, *Futurologi, eskatologi og etikk, Tidsskrift for teologi og kirke* (TTK) 41 (1970)/3: 216, jfr. ibid: 226ff, hele artikkelen, ibid: 215-233.

³⁶ Gudstjeneste for Den norske kirke: 6.3.

³⁷ Ibid 6.4.

³⁸ Sammen for Guds ansikt: 9; 48; jfr. Gudstjeneste for Den norske kirke: 7.24; 8.42.

³⁹ Sammen for Guds ansikt: 11-13, sitat, ibid: 11, jfr. Alm. best. B 12, ibid: 52, Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.4.

⁴⁰ Sammen for Guds ansikt: 12f; Gudstjeneste for Den norske kirke: 7.11 og 7.11-15.

hverandre”, sies det, uten at det blir klargjort hva dette betyr.⁴¹ Dette utmyntes på forskjellig vis, som ved at ”medliturger” skal gjenspeile ulike grupper av menigheten og dermed gi mulighet for identifikasjon.⁴²

”Eierskap” til gudstjenesten man deltar i er også et stikkord i liturgireformen.⁴³ Det betones gjentatte ganger i materialet at gudstjenesten er for alle: ”alle døpte tilhører kirkens fellesskap”.⁴⁴ Troen er derimot på mange måter et fremmedelement i tenkningen som kommer til uttrykk i den nye liturgien. Sammenhengen mellom det kirkelige fellesskapet og troen har i deler av Dnk vært harselert over som ”trokollektivet” som var tittelen på en studie av senere kirkemøtemedlem Knut Lundby for godt og vel 25 år siden.⁴⁵ ”Hvorfor går noen, mens andre lar det være”, setter materialet opp som en problemstilling for den lokale samtalen om gudstjenestelivet, uten at det reflekteres over at dette *blant annet* har å gjøre med tro eller ikke tro på Kristus.⁴⁶

Det sies i generalrubrikkene at ”alle døpte kan delta i nattverden” uten antydning om at det er nødvendig å tro på realpresensen dersom nattverden ikke skal bli kommunikanten til skade (1Kor 11,27ff).⁴⁷

Åpningen av Dnks nattverdbord for reformerte skotter på 1950-tallet var ett element i nedbyggingen av den sakramentale disiplin i Dnk.⁴⁸ Norske feltprester hadde under krigen kommet i kontakt med den reformerte kirke i Skottland. Blant disse var Ingebrigt Dahle, den senere res. kap. i Bragernes, som gjennom artikler meddelte inntrykk fra skotsk kirkeliv. Flere forhold ved denne kirkens gudstjeneste var ifølge Dahle mer positive enn i den anglikanske kirke, og nærmere Dnk, blant annet prekenens betydning.

På denne tiden var forøvrig Kirkenes Verdensråd (KV) etablert (1948), og kirkeøkumenikk skapte uro i deler av den norske lekmannsbevegelsen. Ennå kunne interkommunion kritiseres i Luthersk Kirketidende, slik Carl Fr. Wisløff gjorde i omtalen den lutherske nattverdstasjonen under den flerkonfesjonelle messen ved åpningen av KV i Amsterdam i 1948; til den lutherske nattverdutdelingen var alle døpte invitert, uansett kirketilhørighet.⁴⁹

⁴¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 8.25.

⁴² Sammen for Guds ansikt: 13; 47.

⁴³ Ibid: 25.

⁴⁴ Ibid: 11; Gudstjeneste for Den norske kirke: 7.4; 7.9.

⁴⁵ Knut Lundby (1987), *Trokollektivet: En studie i folkekirkens oppløsning i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.

⁴⁶ Ibid: 37.

⁴⁷ Alm. best. B IV 39, ibid: 55; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.7.

⁴⁸ BM 2/1953: *Nattverdfellesskap med Church of Scotland*; Se for eksempel Ingebrigt Dahle, Den skotske gudstjeneste, *Luthersk kirketidende* (LK) 81 (1946)/9: 199-204.

⁴⁹ Carl Fr. Wisløff, Til Rom via Canterbury, LK 87 (1952)/11: 189-195.

Pavestolen fastslo 1. nov. 1950 på sin side formelt dogmet om Marias opptagelse i himmelen (Munificentissimus Deus). Internasjonalt fant det med andre ord ved begynnelsen av 1950-tallet sted bevegelser i kirkelivet.

Muligheten for ekskommunikasjon er behandlet i Liturgi 2011, men avgjørelsen henlegges til biskopen i tråd med den kirkerettslige utvikling i Dnk fra begynnelsen av 1990-tallet.⁵⁰

Den konfesjonelle profilen i Liturgi 2011 fremstår sterkt nedtonet i forhold til tidligere liturgier i Dnk. Forholdet mellom reformatorisk og katolsk fremstilles helt formalt. En luthersk gudstjenesteforståelse innebærer ifølge Liturgi 2011 at man ”tok vare på tradisjonelt gods, men fornyet ... ved å fjerne det som ble betraktet som teologisk uforsvarlig”, og det henvises her til CA VII.⁵¹ Det tales i tråd med dette flere ganger om ”den verdensvide kirke”.⁵²

Realpresensen bekjennes i Liturgi 2011 til forskjell fra i Forslag 2008 hvor den, som jeg har påpekt i en tidligere artikkel, var ute.⁵³ Nattverden forstås som å ”ta imot Jesu legeme og blod”.⁵⁴ Det sies også at ”gjennom nattverdbønnen innvies brødet og vinen slik at det representerer og virkelig er Jesu legeme og blod”.⁵⁵ Talen om nattverdelementene og takkofferet er imidlertid uklar i forhold til klassisk luthersk teologi ved at brødet og vinen omtales som takkoffer.⁵⁶ Her vil det fra en klassisk luthersk posisjon kunne innvendes at det er troen og lovsangen som er takkofferet.

Kjernebegrepene i Forslag 2008, ”stedegengjøring”, ”involvering” og ”fleksibilitet”, videreføres i Liturgi 2011.⁵⁷ Begrepet ”ordo” som spilte en så sentral rolle underveis i prosessen gjengis på sin side ikke lenger i sin latinske form, og det insisteres heller ikke så mye teoretisk på dette selv om saken er der; det tales om ”en felles hovedstruktur” i Dnks og den universelle kirkes gudstjenestetradisjon.⁵⁸

Det er et viktig poeng i gudstjenestereformen at liturgien skal være lokalt tilpasset på basis av visse gitte forutsetninger. Friheten til å feire etter 1920- og 1977-liturgien synes

⁵⁰ Alm. best. B IV 41, Gudstjeneste for Den norske kirke: 55; BM 23/1993: *Utelukkelse for nattverden – excommunicatio minor*.

⁵¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 6.6-6.7.

⁵² Sammen for Guds ansikt: 11; Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.56 (forbønn 1: ”Vi ber for den verdensvide kirke”); 6.7; 8.9; 8.25.

⁵³ Kullerud 2009b: 48ff.

⁵⁴ Gudstjeneste for Den norske kirke: 8.11.

⁵⁵ Ibid: 6.20.

⁵⁶ Ibid: 6.21.

⁵⁷ Sammen for Guds ansikt: 10f.

⁵⁸ Ibid: 11; 53 (Alm. best. B 24, se også Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.6).

imidlertid å være begrenset til å videreføre disse ordningene dersom det ikke har vært innført noe nytt i mellomtiden, uttrykket ”fortsetter å bruke” anvendes. Det er biskopen som innvilger dette og for inntil fire år ad gangen.⁵⁹

Det er en del forhold som ikke er definert i Liturgi 2011, slik som ”klokker” og ”den som utfører klokkerfunksjonen”.⁶⁰ Begrepet ”medliturg” som brukes om andre tjenestegjørende enn presten er etter mitt syn uheldig.⁶¹ Det er bygd opp på samme måte som ”medmor” som finnes i norsk lovgivning og forvaltning fra 1.1.09.⁶² Den som rekker et dåpslys og lignende under gudstjenesten er ikke liturg, bortsett fra i den omfattende betydningen av ordet hvor alle de troende gudstjenestedeltagerne er liturger.

Beslutningsmyndigheten er uklart formulert: Liturgen ”har overordnet ansvar for den enkelte gudstjeneste” og ”samarbeider med kirkemusikeren og andre som forbereder gudstjenesten”.⁶³

”Hovedgudstjeneste” later til å være primært et juridisk begrep, den forordnede gudstjeneste på søndag.⁶⁴ Begrepet ”høymesse” brukes fortsatt, men ser ut til å beskrive typen gudstjeneste, trolig hovedgudstjeneste med nattverd.⁶⁵ Dette begrepet defineres aldri i liturgireformen. Den angis like fullt i innledningen til materialsamlingen som ”utgangspunkt for alle andre typer hovedgudstjenester”, slik den er skjematisk presentert i venstre kolonne i strukturoversikten.⁶⁶ ”Høymesse” er ut fra dette den fulle, uforenklede nattverd-gudstjeneste på søn- og helligdag, med andre ord hovedgudstjenesten i sin fulle utfoldelse.

⁵⁹ Alm. best. A 6, Sammen for Guds ansikt: 51; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.4.

⁶⁰ Alm. best B 19, Sammen for Guds ansikt: 52; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.5.

⁶¹ Se Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.3.

⁶² <http://snl.no/medmor> [25.02.14]; <http://www.bufetat.no/LHBT/ABC---ord-og-uttrykk/Medmor/> [25.02.14].

⁶³ Sammen for Guds ansikt: 20.

⁶⁴ Alm. best. A 2, *ibid*: 50; *jfr. ibid*: 51ff; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.3f. Begrepet var brukt i en overskrift i Gudstjenestebok for Den norske kirke, Del I 1992: 23 (II. ”Hovedgudstjenester på søn- og helligdager”).

⁶⁵ Alm. best. B V 42, Sammen for Guds ansikt: 55; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.8; Alm. best. C 57, Sammen for Guds ansikt: 57; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.10; *jfr. også* Sammen for Guds ansikt: 32 og Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.3; 2.9; 2.25; 2.103; 7.3f.

⁶⁶ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.3; 2.25f.

III Liturgiens språk

Når det gjelder liturgiens språk, skal vi stanse ved to ganske ulike forhold: For det første omtalen og tiltalen av Gud, dernest den språklige flyten i liturgiens tekster.

Omtalen og tiltalen av Gud

Det har vært et mål for liturgireformen å nedtone anstøtelige trekk i gudsbildet.⁶⁷ I liturgien kommer dette generelt til uttrykk i bruken av gudsbetegnelser. Forslag 2008 var relativt radikal på dette området, mens Liturgi 2011 innebærer en viss tilbaketrekning.⁶⁸

Det redegjøres ikke lenger programmatisk for såkalt inclusive language, slik det var tilfelle i Forslag 2008, men dette føres likevel inn på en forsiktig måte.⁶⁹ I prefasjonen er den tradisjonelle gudstiltalen ”hellige Herre, allmektige Far, evige Gud” (”Domine sancte Pater omnipotens aeterna Deus”) erstattet med ”allmektige Gud, evige Far”.⁷⁰ Man har modifisert liturgiens språk jevnt over uten å ta bort signalformlene, ”allmektig”, ”Far” osv. Maskuline og maktfylte betegnelser for Gud søkes fortsatt i noen grad unngått.⁷¹ Det er særlig begrepet ”Herre” som for gudstjenestereformen er problematisk og fjernet en del steder i liturgien. Dette gjelder konsekvent i nattverdbønnene. A-varianten har her ”nådige Gud”.⁷² Mulige løftesord ved gudstjenestens begynnelse er for eksempel utformet med tiltalen ”Gode Gud”.⁷³ ”Herre” er imidlertid bevart i litaniene som er alderdommelige i formen og beror på tilvant rytmikk og uttrykksmåte.⁷⁴

Andreas Aarflot har gjort feminiseringen av gudsbildet i liturgien i Forslag 2008 til gjenstand for en forsiktig kritikk: ”Det er påfallende”, skriver han, ”at utkastet i meget stor

⁶⁷ *Høringsdokument: Orientering om høringsdokumentene* (2008), Bergen: Eide Forlag: 22f; 75; *Liturgi: Forslag til ny ordning for hovedgudstjenesten i Den norske kirke* (2008), Bergen: Eide Forlag (heretter: Liturgi 2008): 19. Se til dette emnet Marit Rong (2004), *Tale i bilder: En analyse av språket i gudstjenesten*, Oslo: Verbum.

⁶⁸ Se Kullerud 2009a: 32-34.

⁶⁹ Se prefasjonene, Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.67-2.70.

⁷⁰ Ibid; Josef A. Jungmann (1948), *Missarum sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 2. Bd., Wien: Herder Verlag: 154.

⁷¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.20; 2.21: 2.29-2.32; 2.35f.

⁷² Ibid: 2.71f (nattverdbønn A); 2.72f (nattverdbønn B); 2.74f (nattverdbønn C); 2.75f (nattverdbønn D); 2.77f (nattverdbønn E); 2.79 (nattverdordning for særlige anledninger); sitat: 2.72.

⁷³ Ibid: 2.38; jfr. samlingsbønn, ibid: 2.29.

⁷⁴ Ibid: 2.61ff.

utstrekning har unngått den innarbeidede liturgiske tiltaleform: 'Gud, vår Far' eller 'Hellig Far'.⁷⁵ Han skriver videre at "innledningen på de tre alternativer som er foreslått vitner som den pinlige klappjakt på all omtale av Gud som 'far' og 'herre', som preger store deler av utkastet".⁷⁶ Også Aarflot vil imidlertid at Gud skal omtales "i kategorier som ikke virker unødig patriarkalske".⁷⁷ Imidlertid har, som jeg skal vise i fortsettelsen, inngrep i måten å tiltale og omtale Gud på som vi har fra Bibelen, alvorlige teologiske konsekvenser som liturgireformen åpenbart ikke er seg bevisst.

Den trinitariske formelen omskrives bare i beskjeden grad i Liturgi 2011. I Forslag 2008 var en slik omskrivning derimot et viktig anliggende. "*I den treenige Guds navn: vår Skaper, Frigjører og Livgiver*" ble innført som alternativ til det tradisjonelle "I Faderens og Sønnens ...".⁷⁸ I Liturgi 2011 er omskrivningen av Treenigheten i inngangsordene redusert til en apposisjon i *ett* av alternativene: "I Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn: Vår skaper, frigjører og livgiver."⁷⁹ Det er i denne liturgien generelt en tendens til at slike radikale forslag presenteres som ett av flere alternativer eller som tilleggsbetegnelse.⁸⁰

Jeg vil minne om at gudsbetegnelse ikke lar seg omskrive uten at vesentlige teologiske anliggender går tapt. Uttrykket "I Skaperens, Frigjørerens og Livgiverens navn" er for eksempel begrenset til de guddommelige personenes virke i verden og avstreifer det evige, indretrinitariske forholdet mellom dem og som nettopp kommer til uttrykk i den tradisjonelle formelen "I Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn". Vi berører her med andre ord det trinitariske grunnlaget for gudstjenesten.⁸¹

Det er betegnende at Liturgi 2011 – og enda mer Forslag 2008 – trekker i retning av gudsbetegnelse som ikke uttrykker relasjoner. Når man bruker betegnelsen 'Gud' istedenfor 'Herre' osv., er dette en mindre fortrolig og relasjonell tiltalemåte. Kristendommen har en forkjærlighet for relasjonelle betegnelser i om- og tiltalen av Gud. Vi kan også kalle Jesus 'bror' og 'venn', 'brudgom' og 'elskede' (Matt. 12,50; Joh. 15,14; 3,29; Åpb. 21,2; Efes. 1,6).

⁷⁵ Aarflot 2010: 54.

⁷⁶ Ibid: 60.

⁷⁷ Ibid: 54.

⁷⁸ Liturgi 2008: 76.

⁷⁹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.6; 2.83.

⁸⁰ Alternativ 3 for velsignelsesønske har formuleringen: "Velsignelse fra Gud, vår skaper, Jesus Kristus, vår frigjører, og Den hellige ånd, vår livgiver, være med dere alle. Amen", *ibid*: 2.83.

⁸¹ Aarflot omtaler uttrykket om "en kjærlig mor som samler sine barn om seg" som omtale av Guds skaperomsorg og gaven i dåpen og nattverden i "en varm og inkluderende tone ..., viktig for å nyansere det patriarkalske Gudsbildet på en måte som er i samsvar med Bibelens egen språkbruk", Aarflot 2010: 64. Dette var nattverdbønn F i Forslag 2008, Liturgi 2008: 144.

Vi ser derimot i liturgireformen en bevegelse i retning av en mer distansert måte å omtale og tiltale Gud på.⁸² Med dette blir Gud fjern, og da mister også mennesket sitt vesen hvis vesentligste element nettopp er forholdet til Gud.

For å avrunde presentasjonen av hvordan Liturgi 2011 omtaler og tiltaler Gud skal vi kort kommentere den i dag utbredte oppfatningen at gudsbetegnelse er metaforer, og at dette stiller kirken mer eller mindre fritt i hvordan hun vil om- og tiltale Gud. Marit Rong som i 2004 publiserte en bok om språket i gudstjenesten, særlig i forhold til såkalt ”kjønnet” (engelsk: gendered) tale, drøfter ikke hvorvidt gudsbetegnelse er metaforer, men legger dette uten videre diskusjon til grunn.⁸³ Det samme gjelder Merete Thomassens bok fra 2013 om liturgisk språk og utforming av bønner til gudstjenesten.⁸⁴ I det følgende har jeg ikke anledning til å gå inn på metaforforskningen, men bruker her den eldre ”substitusjonsteorien” for forståelsen av metaforer (som jeg for korthetens skyld forstår i en omfattende mening som ikke skjelner mellom metafor, metonym, simile osv.).⁸⁵ Et vesentlig trekk ved metaforen er likhet mellom tegnet og det som betegnes, for eksempel slik at sammenligningspunktet *ynde* gjør at en elsket kvinne kan omtales som en ”rose”. Metaforen gir mening ved et slikt sammenlignende poeng (en avgrenset likhet) og sier ikke mer enn det.

Bibelen bruker billedlige uttrykk om Guds virke i verden. Her brukes metaforer, og også kvinnelige bilder benyttes, som: ”nu vil jeg skrike som den fødende kvinne” (Jes 42,14) og: ”Glemmer vel en kvinne sitt diende barn, så hun ikke forbarmer seg over sitt livs sønn? Om også de glemmer, så glemmer ikke jeg dig” (Jes 49,15).

Poenget mitt understrekes av at tilsvarende metaforikk brukes om mennesker, som Moses og apostlene og dermed ikke uttaler noe om kjønnsidentiteten (4Mos 11,12; Joh 16,21f; 1Tess 2,7; Gal 4,19). Vi ser det dessuten i gudmenneskets omtale av seg selv når han sammenligner seg med en høne som samler kyllingene sine (Matt 23,37par). Slike billedlige uttrykk – eller metaforer - går utelukkende på Guds gjerning. Bare her finnes kvinnelig språkbruk om Gud.

Metaforer brukes derimot ikke om Guds evige vesen. Bibelens mest pregnante sats om Guds vesen er ”Gud er kjærlighet” (1Joh 4,16), og dette er ingen metafor i og med at Gud vesensmessig (ontologisk) er identisk med kjærligheten. Kjærlighet finnes bare mellom

⁸² Jfr. Kullerud 2009a: 33f.

⁸³ Se for eksempel Rong 2004: 10ff.

⁸⁴ Thomassen 2013: 90ff; 105f; 172.

⁸⁵ Se for eksempel Gerhard Kurz (1997), *Metapher, Allegorie, Symbol*, 4. utg., Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht: 7ff.

personer, og uten forholdet mellom personene i Guddommen gis det ingen kjærlighet. At Gud er kjærlighet, er dermed ingen spekulativ slutning, men er gitt i og med forholdet mellom Faderen, Sønnen og Ånden. Bare i Gud finnes kjærligheten ren (jfr. 1Kor 13), og det som det anførte bibelsitatet sier om Gud, kan ikke sies om noen annen. Mennesker kan imidlertid bli delaktige i Guds kjærlighet (Joh 17,26; Rom 5,5).

I andre tilfeller står vi i det bibelske materialet overfor Guds navn. Navnet 'Jesus' ble gitt den inkarnerte Guds Sønn fordi det uttrykte hans gjerning på en pregnant måte: "han skal frelse sitt folk fra deres synder" (Matt 1,21), og heller ikke dette er en metafor.

Det faktum at de guddommelige personene har flere navn, gjør ikke et av dem til metafor for et annet. De er ikke utvekslbare. Alle er tvert imot nødvendige. Og de er like virkelige. Men når enkelte i dag bruker begrepet "mor" om Gud, er dette prinsipielt en etterligning av "Fader", som primært tilhører Guds evige vesen hvor det ikke finnes bilder og metaforer.

Det finnes i Skriften en grunnleggende "grammatikk" når det gjelder omtalen og tiltalen av Gud. Gud unngår ved sin selvpresentasjon enhver metafor eller sammenligning: "Jeg er den jeg er" (2Mos 3,14) og sammenligner seg her bare med seg selv. Gud er én; han kan ikke mangfoldiggjøres eller sammenlignes med. Videre brukes i Det gamle testamente om Gud konsekvent tredje person hankjønn av det hebraiske verbet, eventuell preposisjon i hankjønn, og likedan i Det nye testamente konsekvent hanskjønnspreposisjon.

Liturgi 2011 er, om enn moderert i forhold til Forslag 2008, i beste fall ikke klar over de trinitariske og kristologiske konsekvensene av utfasingen av enkelte tradisjonelle gudsbetegnelser: "Fader" og "Sønn" beskriver, som jeg har pekt på ved tidligere anledninger, primært forholdet mellom første og andre person i Guddommen, et forhold mennesker får henge seg på i og med Jesu soningsverk ("min Far og far for dere, min Gud og deres Gud", Joh 20,17 No 1978/85).⁸⁶ Hverken forholdet mellom Faderen og Sønnen eller mellom Gud og mennesker er metaforisk.

Liturgiens syntaks

Et karaktertrekk ved språket i den nye liturgien er oppstyking av sammenhenger i kortere setninger. Dette gjelder for eksempel tilsigelsesordene etter kommunionen hvor de to

⁸⁶ Kullerud 2009a: 34

setningene var syntaktisk sammenbundet til og med 1920-liturgien. Hovedpoenget er å lyse en velsignelse over kommunikantene og ønske at nattverdgangen ("Den korsfestede og oppstandne som ...") skal holde dem fast i troen og føre dem til det evige liv ("han oppholde eder ..."). Denne sammenhengen ble språklig brutt allerede i 1977. I Liturgi 2011 går man imidlertid et skritt videre ved at det åpnes for at menigheten uttaler den siste setningen.⁸⁷

Én årsak til det stillestående preget på 1977-liturgien (og *Liturgi 2011?*) er nettopp at liturgien fylles med slike konstateringer uten noen liturgisk funksjon. En konsekvens av denne språklige stilen er at motiverende dogmatiske og bibelske referanser blir stående som selvstendige erklæringer i liturgien fremfor å gi dybde til liturgiske hilsener og velsignelser.

Prefasjonsdialogens "Og med deg være Herren" fra 1970-tallets prosaiserende stil er ikke ført tilbake til tradisjonens "Og med din ånd", noe som ville gitt bedre språklig progresjon i dialogen ved at ikke en linje følger samme grammatiske struktur som den foregående, men slutter seg til idet verbet er underforstått og "dere" ikke bare kontrasteres med "deg", men med embetsnåden. Det samme gjelder "Vi løfter våre hjerter til Herren" som også er grammatisk svært likt foregående setning. "Vi har dem hos Herren" heter det opprinnelig, og uttrykket burde føres tilbake til denne formen.⁸⁸

I denne artikkelen behandler vi ikke nattverdliturgien som helhet (se forrige artikkel, *Lære og liv* 2012/4), men ser på visse språklige og stilistiske uttrykk i den.⁸⁹ Det er særlig i nattverdliturgien den nye bibeloversettelsens gjengivelse av det greske *sooma* – legeme/kropp får konsekvenser. Jevnt over bruker Liturgi 2011 "kropp" som oversettelse av *sooma* ettersom den følger Bibel 2011.

Imidlertid er man ikke konsekvent. "Dette er Jesu legeme", sier utdelingsordene fortsatt.⁹⁰ I de nye utdelingsordene brukes derimot "kropp": "Kristi kropp, gitt for deg".⁹¹

"Legeme" får i større grad enn "kropp" frem substansaspektet ved *sooma*, og som en konsekvens av dette understreker det dermed sterkere realpresensen. Jeg kan ikke være enig med Sylfest Lomheim som fraråder bruken av "legeme" fordi det angivelig betyr "ein daud

⁸⁷ Jfr. Gudstjeneste for Den norske kirke: 8.50.

⁸⁸ Ibid: 2.17; Jungmann 1948: 133ff. Nyere katolske liturgier har samme form som liturgien i Dnk, se for eksempel *Messebok, søndager og festdager* (2011), 2. utg. Oslo: St. Olav Forlag: 69.

⁸⁹ Kullerud 2012b: 8-31.

⁹⁰ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.19; For forekomsten av "legeme", se ibid: 2.20; 2.73f; 2.82; 6.20; 8.39; 8.45; 8.56; 8.60 og Sammen for Guds ansikt: 8.

⁹¹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.19.

kropp”.⁹² Ordene ”legemsbeskadigelse” og ”legemsfornærmelse” viser det motsatte. ”Legeme” kan etter min mening ha valøren ”kropp” under synspunktet materialitet. Ved å bruke dette ordet kommer med andre ord det frem som forbinder menneskekroppen med den øvrige fysiske skapning. Det faktum at liturgirevisjonen også flere andre ganger har beholdt ”legeme”, viser at ”kropp” ikke oppleves som like sakssvarende. Tilsigelsesordene etter kommunionen er et eksempel på dette.⁹³ ”... sin hellige kropp og blod” lyder ikke godt, og det trenger ikke være bare fordi ordene er av forskjellig grammatisk kjønn.

”Utøst” burde vært ført tilbake til det tidligere ”utgytt”; det er av kalken det øses, men blodet ble bokstavelig talt utgytt av Kristi kropp (Joh 19,34).

IV Noen lærdommer å trekke av Liturgi 2011

I sju punkter vil jeg til slutt angi mulige lærdommer av Liturgi 2011:

1 *Åpningen av gudstjenesten* bør ha form av lovprisning av Gud eller velsignelsesønske over menigheten fremfor praktisk info og fokus på menneskets trygghet. Den ortodokse Chrysostomos-liturgien som åpner med (katekumenliturgien) ”Velsignet være Faderens og Sønnens og Den hellige ånds rike, nå og alltid og fra evighet til evighet” er her et godt eksempel.⁹⁴ Dåp etter gloria er et brudd med messens tradisjonelle ordo og bidrar til manglende eller spredt fokus. Men det er fortsatt i inngangsdelen, bedre enn etter forbønn.

2 Det er nødvendig å motstå *den antroposentriske tendensen* i flere av liturgiens bønner som gjør Gud til en assistent for mennesket i dets religiøse liv.⁹⁵ Professor Sverre Aalen ved Menighetsfakultetet omtalte i sin tid sider ved 77-liturgien som uttrykk for ”fariseisme” i

⁹² Kapittel b Bønsk i Thomassen 2013: 132-168, her: 159.

⁹³ Ibid: 2.20.

⁹⁴ Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Fairy von Lilienfeld, utg. (1986), *Die göttliche Liturgie des Heiligen Johannes Chrysostomos mit den besonderen Gebeten der Basilius-Liturgie im Anhang*, Bd. 2, Hft. A Griechisch-Deutsch, 2. utg., Erlangen: OIKONOMIA: Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie: 22.

⁹⁵ Se også Aarflot 2010: 39.

betydningen at det bibelske menneskesynet var svekket, først og fremst i syndsbekjennelsen og kollektbønnene.⁹⁶

3 Den manglende interessen for *kollektbønnene* er oppsiktsvekkende også på bakgrunn av det tidligere i reformprosessen uttalte ønsket om å benytte seg av gudstjenestens universelle struktur (ordo).⁹⁷ Her høster man imidlertid frukten av det forsømte arbeidet med utarbeidelse av kortere kollektbønner (missalekollekter). Kollektbønnen bør ha en linje, i høyden to, som for eksempel hos Wormordsen (1539): "*Se mildelige til vor natuurs brøst oc skrøbelighed Oc verdis at vdrecke din maiestets høgre hand til vor beskermelse*", foruten den innledende tiltalen (f.eks. "O Almectigste, euige Gud"), og den avsluttende trinitariske formelen (som regel: "*som med deg lever og regjerer i Den hellige ånds enhet, én, sann Gud, fra evighet og til evighet*"), slik for eksempel Kåre Svebak har presentert det i et av heftene i sitt liturgiske utkast, og vi kunne også henviser til enkelte kollektbønner i tradisjonen fra Børre Knudsen og Per Nielsen i valgmenighetene i Nord-Norge.⁹⁸

4 Man bør overveie å la *gudstjenesten avsluttes* med velsignelsen. Da lyder som det siste i den liturgiske dialogen mellom prest og menighet tilsigelsen av Guds godhet etter utsendelsen: "Gå i fred. Tjen Herren med glede".⁹⁹ Den tyske liturgien til Mahrenholz og Stählin anbefaler seg her til etterfølgelse hvor utsendelsen ("Entlassung") nettopp finner sted før velsignelsen.

⁹⁶ Ifølge Sverre Aalen (1972) gjør Prøveliturgiens kollektbønner at mennesker blir "ført inn i en mer lettvent kristendom", Prøveliturgiens teologi i søkelyset (foredrag i FBB 10.03.72), TTK 43/4: 255, hele artikkelen, ibid: 241-263. "Som helhet betraktet representerer [kollektbønnene] et annet kristendomssyn enn det gamle", Sverre Aalen (1973), Den nye høymesseliturgien, *Prestelaget for Bibel og Bekjennelse* 10/4: 4, hele artikkelen, ibid: 3-5. "Riktignok blir det bedt om 'hjelp mot Satans makt' [skriver Aalen]. Men hvorfor legge all skyld på Satan? Er det ikke fra synden og kjødet, innenfra at farene truer? Er det bare de andre som trenger bønn? Er det ikke først og fremst vi selv? Forbønn som det dominerende synspunkt er uttrykk for fariseisme eller innbilt selvsikkerhet", Sverre Aalen (1977), Ny ordning for høymessen, ibid. 14/mars: 6, hele artikkelen, ibid: 6f. Se også Sverre Aalen (1978), Den nye høymesseliturgien, ibid. 15/2: 1-4. Se videre Håkon Haus (1972), Prøveliturgien, ibid. 9/1: 1, og FBB, Prøveliturgien (om kollektbønnene), ibid: 2-5.

⁹⁷ Sammen for Guds ansikt: 11; Gudstjeneste for Den norske kirke 7.7. Begrepet "ordo" er ikke brukt. Aarflot presenterer et forslag til kollektbønner som etter mitt syn ikke imøtekommer hensynet til korthet og pregnans, Aarflot 2010: 116f (vedlegg 3).

⁹⁸ Kollekten på 3. søndag etter hellig tre konger i Wormordsen 1539, *Gudstjenestekollekterne: Den ældre og yngre række med indledningstekster og historiske noter* (1953), utg. ved et arbeidsudvalg nedsat af Theologisk Oratorium, Bringstrup: Theologisk Oratoriums Forlag (For kirke og teologi 4-5): 39; Per Nielsen (2005), *Messebok for Den norske kirke*, Marvoll i Lyngen; Kåre Svebak, *Kirkeårets tekster og bønner: For den gamle kirke i skriftbunden tradisjon med Konkordiebokens bekjennelser*, revidert utgave ved frater minor, Arendal 2012, revidert utgave ved forfatteren 07.01.14, <http://www.fbb.nu/fileadmin/fbb/eksternerressurser/07%20kirkearets%20tekster%20og%20bonner.pdf> 25.02.14].

⁹⁹ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.22f; 2.83.

Den finnes i en allmenn utgave: "Gehet hin im Frieden des Herrn" (evt. "Lasset uns benedeien dem Herrn"). Menigheten svarer "Gott sei ewiglich Dank". I noen av kirkeårets tider er formuleringen bygd ut med "halleluja" ved et kor. I tillegg finnes kirkeårsvarianter.¹⁰⁰

5 Det er viktig å besinne seg på at *gudstjenesten finner sted i den skapte verden og dermed i tiden* og underlagt dens kategorier. Inkarnasjonen opphevet ikke tid og rom, men innebærer at Guds Sønn kom inn i tiden (Gal 4,4). Og i nattverden holdes menigheten fast i Kristi legeme og blod tilhørende den skapte verden. Heller ikke her oppheves tiden og rommet, og vi har her i tiden samfunn med de hellige i himmelen og på jorden. Det er mulig tanken om opphevelse av tiden, et element i de prinsipielle overveielsene til Liturgi 2011, trives i et postmoderne klima hvor "nye kommunikasjonsteknologier utvisker avstander i tid og rom" (Berg Eriksen), og det er i ferd med å skapes en ny bevissthet om tid.¹⁰¹

6 Det er vanskelig å forstå at Liturgi 2011 ikke har en klarere grenseoppgang av avgjørelsesmyndighet mellom på den ene siden ansatte og dermed folk som yrkesmessig står til ansvar overfor kirken og på den andre siden frivillige medarbeidere som det ikke finnes sanksjoner overfor dersom de uteblir osv. Bestemmelsen tar ikke høyde for uenighet og interessenmotsetninger som ikke blir løst ved at medarbeiderne blir enige.

Liturgi 2011 tar ikke noe oppgjør med den særnorske praksisen med uordinert nattverdforvaltning. Denne synes snarere å skulle fortsette; "hvis liturgen er en ordinert prest", heter det om nattverden, bærer han/hun messehagel".¹⁰² Imidlertid har den nye liturgien en bevissthet om liturgens ledende rolle under gudstjenesten og nattverdfeiringen; den har et reflektert syn på hva som er forbeholdt denne å utføre og fremsi.¹⁰³ Disse spørsmålene krever nærmere avklaring.

¹⁰⁰ *Agende für evangelisch-lutherisch Kirchen und Gemeinden, erster Band: Der Hauptgottesdienst mit Predigt und heiligem Abendmahl und die sonstigen Predigt- und Abendmahlgottesdienste. Ausgabe für den Pfarrer* (1962), Berlin og Hamburg: Lutherisches Verlagshaus 79; 82f.

¹⁰¹ Trond Berg Eriksen (1999), *Tidens historie*, Oslo: J. M. Stenersens Forlag: 261.

¹⁰² Alm. best. B IV 31, Sammen for Guds ansikt: 54; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.7.

¹⁰³ For eksempel Alm. best. B IV 37, Sammen for Guds ansikt: 54f; Gudstjeneste for Den norske kirke: 5.7.

7 Akklamasjonen etter verba har i Liturgi 2011 formen: ”Kristus døde, Kristus stod opp, Kristus skal komme igjen.”¹⁰⁴ Bedre flyt i liturgien skaper den tradisjonelle formen som er rettet til Gud som bønn: ”Din død forkynner vi ...” og som språklig ligger nærmere den grunnleggende bibelteksten i 1Kor 11,26 selv om denne ikke er en bønn (”For så ofte som I eter dette brød og drikker denne kalk, forkynner I Herrens død inntil han kommer”).

Akklamasjonen forsvarer sin plass i messen etter som den er hentet fra Det nye testamentes nattverdmaterialer. Og når verba, ikke fremstilt som bønn i vår tradisjon, er uttalt, får menigheten dermed i bønn til Kristus bekjenne hva dette innebærer. I tradisjon etter Børre Knudsen siteres på sin side i Tromsø og Balsfjord valgmenigheter dette skriftstedet av presten i umiddelbar forlengelse av verba, noe som etter mitt syn i for stor grad gjør konsekrasjonsordene til en skriftlesning ved at det ikke distingveres mellom på den ene siden ”kultlegenden” (gjengivelsen av Jesu ord om brødet og vinen med minst mulig kontekst, ”i den natt” osv.) og på den andre siden den teologiske tolkningen av dette hos apostlene: hva kirken gjør når hun holder nattverd (forkynner Herrens død). I Tromsø, og i noen grad i Balsfjord, men ikke i Kautokeino, svarer imidlertid menigheten ”Amen, ja, kom, Herre Jesus” etter at 1Kor 11,26 er resitert.¹⁰⁵

V Oppsummering

Med dette har vi brakt artikkelserien om Liturgi 2011 til ende. I denne siste artikkelen om gudstjenestens innledning, avslutning og Ordets liturgi, foruten språk og enkelte andre hovedperspektiver, har vi for det ene sett at Liturgi 2011 er preget av gudstjenesteteologisk refleksjon. Flere forhold står imidlertid i motsetning til enkelte av reformens grunnleggende idealer.

Innledningsdelen er for eksempel fjernet fra den økumeniske ordo. Særlig her fremstår Liturgi 2011 som preget av støy. Den er også mindre teosentrisk fokusert enn 77-liturgien og liturgier i allmennkirkelig tradisjon.

¹⁰⁴ Gudstjeneste for Den norske kirke: 2.17; 2.71-2.81.

¹⁰⁵ *Messebok for Den norske kirke*, utg. ved prost Per Nielsen, godkjent av biskop Børre Knudsen, tatt i bruk 1. sø i advent 2006. Opplysninger om den faktiske bruken av ”Ja, kom Herre Jesus” i de forskjellige valgmenighetene i Nord-Norge (Det evangelisk-lutherske stift) er gitt av pastor Erik A. H. Okkels, telefonsamtale 22.07.14.

Generelt er Forslag 2008 blitt noe moderert i den endelige liturgien fra 2011. Til gjengjeld er den så å si blitt mer lavkirkelig. Det er et stykke på vei familiegudstjenesten snarere enn høymessens ordo som legger premisser for reformens liturgiske struktur.

Moderat i forhold til Forslag 2008 er Liturgi 2011 også ved at omskrivningene av Treenigheten i inngangsordene er redusert til en apposisjon i ett av alternativene. På et mer gjennomgående plan forskyves språket i liturgien ved at ”Herre” for eksempel fjernes utenom på noen viktige steder. Generelt sett er altså dristigheten i Forslag 2008 erstattet av en mer behersket forskyvning.